

УДК 37.064.2:377+316.485.6

Т.Ю. Білошицька,
викладач

(ДПТНЗ "Житомирський професійний технологічний ліцей")

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА КОНФЛІКТІВ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано причини виникнення міжособистісних конфліктів між викладачем та учнями у закладах професійно-технічної освіти. Розглянуто механізми їх профілактики та попередження з урахуванням особливостей професійно-технічних училищ.

Аналіз навчально-виховного процесу в професійно-технічних училищах свідчить про те, що викладачі мають низький рівень готовності до конструктивної взаємодії з учнями у нестандартних, проблемних, критичних ситуаціях. Освітній простір закладів цього типу суттєво відрізняється від шкільного та вузівського – він більш насичений суперечливими ситуаціями. Це пов'язано з тим, що більшість дітей, які приходять на навчання до професійно-технічних училищ, мають девіантну поведінку, схильні до агресивних вчинків, насильства та жорстокості. Вони звикли до всездозволеності, у них не сформовані системи самоконтролю. Багато дітей мають почуття власної неповноцінності, деякі не здатні повністю засвоювати елементарний навчальний матеріал. Усе це породжує негативізм, опір, що і є прямим шляхом до конфліктної взаємодії.

Конфлікти постійно супроводжують наше життя. Проте конфліктологія як наука з'явилася порівняно недавно, у другій половині минулого століття. Теоретичні засади проблеми відображені у дослідженнях Н.В. Грішіної, В.П. Шейнова, А.Т. Ішмуратова, Г.В. Ложкіна, М.І. Пов'якеля, М.І. Пірен та інших.

Проблема полягає не у відсутності теоретичної бази з питань конфліктології, а у відсутності в більшості педагогів, особливо старшого покоління, самого розуміння того, що конфліктологія – це галузь, яка потребує спеціальних знань, умінь, навичок та підходів. Різноманітність та складність форм міжособистісних контактів вимагає високого рівня готовності педагога до гуманної взаємодії з учнями, особливо в ситуації конфлікту. Від конструктивного чи деструктивного характеру взаємовідносин залежить адекватність процесу становлення особистості учня. У свідомості вчителів ще зберіглися залишки домінуючого колись авторитарно-дисциплінарного стилю спілкування, а в учнів пробуджуються елементи самоусвідомлення того, що вони є вільними громадянами та мають право на власну думку. Якщо вчитель дійсно бажає бути справжнім педагогом, а не просто формально відбувати свої професійні обов'язки, то йому необхідно враховувати, що повністю уникнути конфліктів у стосунках "вчитель – учень" неможливо, і домінуючу роль у їх вирішенні грає саме вчитель.

Дослідження В.П. Шейнова показують, "що 80 % міжособистісних конфліктів виникають у супереч бажанням їх учасників. Конфліктуючі, як правило, не можуть сформулювати істинні причини конфлікту, заціклюючись на моментах, які найбільше їх обурюють, що лежать на поверхні і є наслідком більш глибоких проблем" [1: 11]. Парадоксальним є факт, що об'єктивно "ініціатором" конфліктної ситуації у більшості випадків є саме вчитель. Як зазначає В.О. Светлов, "єдиної теорії моделювання, вирішення та управління конфліктами не існує" [2: 12].

Отже, мета нашого дослідження – розглянути найбільш суттєві чинники, що призводять до виникнення суперечливих ситуацій у професійно-технічних закладах та віднайти певні механізми й комунікативні маневри, що попереджують конфлікт.

Знання закономірностей, за якими виникають і розвиваються конфлікти, дозволяють ліквідувати їх у самому зародженні, в будь-якому випадку суттєво їх послабити, попередити виникнення негативних наслідків. На думку В.А. Семиченко "для того, щоб конфлікт виник, потрібний певний збіг обставин, вплив чинників, які мають назву конфліктогенів" [3: 213]. Конфліктна ситуація – це не конфлікт, а лише основа, що передує йому. При цьому досить часто конфліктні відносини учасниками на такому етапі не усвідомлюються. Однак ігнорування ескалації конфліктогенів призводить до тяжких ускладнень стосунків викладача та учня. Тому саме конфліктна ситуація є тим етапом, на якому педагог має її конструктивно вирішити.

Більшість конфліктогенів належать до одного з трьох типів: прояв агресивності, прояв егоїзму, прагнення до переваги. Агресію та егоїзм проявляють як учні, так і викладачі, а прагнення до переваги більш притаманне педагогам, адже після деякого періоду професійної діяльності у них формується певний стиль взаємодії, професійні звички та стереотипи, що не завжди сприяють продуктивній взаємодії викладача з учнями. Наші дослідження засвідчують, що в більшості випадків конфлікти вирішуються на користь учителя – придушуються авторитарністю або ж їх наявність просто замовчують. Право учня на відстоювання своєї позиції хоч і декларується, але, як правило, просто ігнорується. Сьогодні педагог має забути про свій статус керівника й будувати стосунки на основі "особистість – особистість", а не "вчитель – учень" [4: 13]. Тому в нашому дослідженні ми більш детально зупинимось саме на останньому типі конфліктогенів.

Необхідно відзначити, що конфліктогени типу "прагнення до переваги" можна також віднести до певної форми агресії – прихованої, оскільки вони являють собою посягання, хоча й завуальоване, на гідність людини, її інтереси. "У силу ескалації конфліктогенів прихована агресія одержує відсіч у вигляді явної, більш сильної" [5: 18]. Прояви переваги можуть бути прямими та непрямими. Безпосередніми проявами зверхності є накази, погрози, критика, звинувачення, іронія, сарказм, будь-яка негативна оцінка. Учні це відразу сприймають і створюють бар'єр у спілкуванні з учителем. Усвідомлюючи це, більшість викладачів уникає безпосередньо демонструвати перевагу. Набагато складніше із прихованим прагненням до зверхності – ці прояви дуже різноманітні й досить часто вчитель не може збагнути, чому його "добрі" наміри спричиняють нерозуміння та дискомфорт. Поблажливий тон, нав'язування своїх порад, захоплені розповіді про свої успіхи, істинні чи мнимі, категоричність, нагадування про якусь неприємну для учня ситуацію, кепкування, перекладання відповідальності викликають в учнів почуття тривоги, роздратування, відносини стають напруженими і досить навіть одного незначного слова чи дії, щоб приховані емоції вийшли назовні та вибухнув конфлікт.

Звичайно, вимоги та покарання є невід'ємною частиною навчально-виховного процесу, але методика володіння ними потребує неабиякої майстерності та педагогічного такту. Покарання повинно конструктивно вирішувати, а не посилювати конфлікти. Неправильно чинять ті педагоги, які дуже часто карають за найменшу непокору: не уважно слухав, повернувся до сусіда тощо. Учителі, що діють за таким принципом, просто розмінюють покарання, адже це як раз метод, сила та дієвість

якого зворотньо пропорційна частоті застосування. Ще більш помилковою є позиція тих викладачів, які в покаранні бачать лише засіб залякування дітей, тим самим руйнуючи головне у стосунках з учнями – надію на товариську співпрацю. Адже покарання бажано застосовувати лише у випадках, коли учень свідомо чинить непокору, коли порушення стають певною рисою характеру. Інколи при одному й тому ж порушенні в одному випадку покарання необхідне, в іншому просто недопустиме – врахування характеру порушень обов'язкове при покаранні. Вимогливість – це елемент діяльності викладача, професійно значуща якість його особистості. Учтель вимагає, щоб учень був працьовитим, добре навчався, був дисциплінованим тощо. Учень чинить опір такому тиску. Ця протидія може бути викликана особливостями характеру того чи іншого учня, його певними установками, переконаннями. Отже, в ситуації "вчитель – вимога" – "учень – опір" конфліктним є не вимога сама по собі, а спосіб, яким викладач реалізує цю вимогу. Невиконання учнем вимог веде до дисциплінарних покарань, проявів агресії.

На відміну від школи, учні до професійно-технічних училищ приходять з однією метою – отримання певного фаху. Це є причиною різного ставлення до спеціальних та загальноосвітніх предметів. Зважаючи на навчальні програми, вчитель певної дисципліни ставить однакові вимоги учням різних спеціальностей. Але учні досить часто вважають його предмет другорядним, що й спричинює постійні суперечки з цим викладачем. Таке явище є типовим для закладів такого типу.

На підставі проведеного аналізу психолого-педагогічної літератури ми приходимо до наступних висновків. В основі профілактики конфліктів лежить знання їх закономірностей.

У конфлікті "вчитель – учень" саме педагог відіграє вирішальну роль у його вирішенні – чи перейде конфліктна ситуація у конфлікт, буде він вирішений конструктивно чи деструктивно. Кожному педагогу притаманна певна стратегія розв'язання конфліктних ситуацій. Це залежить від його особистості, тобто уникає він конфліктів або намагається конструктивно їх вирішити, загострює суперечливу ситуацію або прагне до компромісу. Психологи виділяють п'ять основних стилів: суперництво, співробітництво, компроміс, уникання та пристосування. Досить часто в педагогічній діяльності конфліктні ситуації зумовлені недоречною стратегією поведінки. Вибір певного стилю залежить від рівня компетентності та самооцінки викладача, його внутрішніх конфліктів.

Семиченко В.А. визначає компетентність як "атрибут особистісного рівня, система тих засвоєних способів, за допомогою яких людина має можливість вирішувати ті чи інші проблеми, задачі своєї життєдіяльності. Будь-які знання, окремі навички та вміння лише тоді стають дійовими, коли інтегруються в загальну систему способів, вступають у багаторівневі зв'язки з іншими структурними елементами, творчо модифікуються, гнучко використовуються у відповідності до цілей та умов діяльності або міжособистісної взаємодії" [6: 11]. Тому у процесі формування психолого-педагогічної компетентності для вчителя важливим є постійне самоспостереження за своєю поведінкою та манерою спілкування, щоб вчасно помічати негативні зміни, які можуть закріплюватися під час взаємодії з учнями, особливо коли вчитель виступає домінуючою авторитарною стороною. Не менш важливим є формування адекватної "Я-концепції", яка є провідним чинником, що зумовлює особливості діяльності вчителя. Адже у навчально-виховному процесі неможливо уникнути ситуацій, які викликають дискомфорт, психологічну напругу, загострення суперечок і тому вчитель, що вважає себе недосвідченою, безпорадною та слабкою людиною боїться вступати у нові ситуації, втрачає ініціативу, вмикає захисні механізми. Звичайно, викладач з виключно позитивною "Я-концепцією", високою самооцінкою теж поступово втрачає здатність аналізувати критичні ситуації, реально їх оцінювати. Зникає потреба в самовдосконаленні, розвитку та підвищенні рівня педагогічної компетентності. Тому важливим завданням педагогів для продуктивної взаємодії з учнями є формування адекватної "Я-концепції", яка б була здатна до доцільних змін, рухлива та гнучка.

Важливо, щоб викладач мав високу самодисципліну, толерантність та бездоганну моральність. Під самодисципліною будемо розуміти те, що вчитель має постійно контролювати свій стан, особливо емоції, ні в якому разі не проявляти свої негативні сторони у присутності учнів. Це досить важко робити в умовах, коли маєш справу з учнями занедбанними, з низькою загальною культурою, агресивними. Бажано мати терпимість до недоліків учнів, здатність адекватно реагувати на їх можливі свідомі чи несвідомі витівки. А вони досить часто мають провокаційний характер, спрямовані саме на те, щоб випробувати вчителя, його витримку. Стель діяльності педагога повинен повністю виключати будь-які грубощі, образи, приниження гідності учня. Іншими словами, етика поведінки вчителя має бути бездоганною. Якщо проаналізувати перелік конфліктогенів запропонований, наприклад, В.П. Шейновим, то стає очевидним, що в основі будь-якого конфлікту лежить елементарне порушення етичних норм і правил. Педагог має будувати стосунки з учнями так, щоб взаємодія була не просто безконфліктною, а конструктивною.

Отже, викладач, особливо в такому специфічному середовищі як професійно-технічне училище, має: володіти знаннями у сфері конфліктології, тобто знати закономірності за якими виникають і розпалюються конфлікти, володіти технікою аналізу конфліктної ситуації, що дозволяє віднайти справжню причину непорозуміння; мати високу самодисципліну, толерантність та бездоганну моральність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шейнов В.П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение. – Минск: Амалфея, 1996. – 288 с.
2. Светлов В.А. Конфликт: модели, решения, менеджмент. – С.-Пб: Питер, 2001. – 540 с.
3. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – 335 с.
4. Яценко Т.С. Активна соціально-психологічна підготовка вчителя до спілкування з учнями: Кн. для вчителя. – К.: Освіта, 1993. – 208 с.
5. Прикладная конфликтология: Хрестоматия // Сост. К.В. Сельченко – Минск: Харвест, 1999. – 624 с.
6. Семиченко В.А. Пути повышения эффективности изучения психологии. – К.: Магистр-S, 1997. – 124 с.

Матеріал надійшов до редакції 25.09.2007 р.

Белошицкая Т.Ю. Предупреждение и профилактика конфликтов в заведениях профессионально-технического образования.

В статье анализируются причины возникновения межличностных конфликтов между преподавателем и учениками в заведениях профессионально-технического образования. Рассматриваются механизмы их профилактики и предупреждения с учетом особенностей профессионально-технических училищ.

Biloshytska T.Yu. Prevention and Prophylactic of the Conflicts in Vocational Education Establishments.

The article analyses the reasons of interpersonal conflicts between teacher and pupils in vocational education establishments. The author describes the mechanisms of their prevention and prophylactic taking into consideration the peculiarities of vocational colleges.